

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL VƏ TƏRBİYƏ

UOT 37.0

Şəhla Zal qızı Süleymanova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Naхçиван Мүәллимләр Институту

DİDAKTİK OYUNLARIN TƏŞKİLİ ZAMANI KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN BƏDİİ YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI İŞİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Шахла Зал гызы Сулейманова
диссертант по программе доктора философии
Нахчыванский Институт Учителей

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

Shahla Zal Suleymanova
doctorial student of the PhD program
Nakhchivan Teachers' Institute

MAIN DIRECTIONS OF WORK FORMING CREATIVITY ABILITIES OF YOUNGER SCHOOL CHILDREN DURING DIDACTIC GAMES ORGANIZATION

Xülasə. Məqalədə ibtidai siniflərdə həm fənlərin tədrisi zamanı, həm də dərsdankənar tədbirlərdə didaktik oyunların təşkili prosesində istedadlı uşaqların üzə çıxarılması, onlarda olan ümumi, xüsusi qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, bu xüsusda aparılan işin əsas istiqamətləri göstərilmişdir. Həmçinin oyunların şagirdlərin qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işində, onlarda bəzi əxlaqi, estetik hisslərin inkişafında həlledici rolü qeyd edilmişdir. Qeyd olunur ki, kiçikyaşlı məktəblilərin bir qisminin musiqi qabiliyyətləri, digər bir qisminin bədii qabiliyyətləri, başqa bir qisminin təsviri incəsənət qabiliyyətləri olur və bu zaman müəllimin məqsədi hazırlanaraq istifadə olunan didaktik oyunlar zamanı uşaqların qabiliyyətlərinin ümumiliyini, xüsusiyyətini nəzərə alıb, onlara şərait yaratmalı, didaktik oyunun təsirini məqsədyönlü şəkildə izləməkdir.

Açar sözlər: *oyun, ibtidai sinif, istedad, məktəbli, qabiliyyət*

Резюме. В статье изложены основные направления работы по выявлению одаренных детей, развитию у них общих, особых способностей в процессе организации дидактических игр в начальных классах, как при преподавании предметов, так и во внеурочной деятельности. Также отмечается решающая роль игр в работе по формированию способностей учащихся, развитию у них некоторых нравственных, эстетических чувств. Подчеркивается, что некоторая часть младших школьников имеют музыкальные способности, а другая-художественные и изобразительные. При этом цель педагога - учесть общность и специфику способностей детей в ходе используемых дидактических игр, создать для них условия, целенаправленно контролировать влияние дидактических игр на развитие художественных способностей детей.

Ключевые слова: *игра, начальный класс, талант, школьник, способность*

Summary. It was dealt about finding out talented children in the process of organizing didactic games in primary forms during teaching subjects or in extracurricular measures, developing general and special abilities on them, main directions of carried work about it in the article. Decisive role of games in the work of abilities formation on pupils, in the development of some moral, aesthetic senses on them were stated as well. It is noted that, some of younger pupils possess music abilities? Some of them literary abilities and

others have decorative art abilities and in this situation the atm of teacher is taking into account general and special features of children abilities during the used didactic games, should make condition, to follow influence of didactic game in expedient form.

Key words: *game, primary form, talent, pupil, ability*

Məlum olduğu üzrə, orta ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində didaktik oyunlar bütün fənlərin tədrisi üçün məqbul hesab edilir. İbtidai siniflərdə tədris olunan istər humanitar fənlərin, istər təbiət fənlərinin, istərsə də dəqiq elmlərlə bağlı olan fənlərin tədrisi üçün müvafiq didaktik oyunlar təşkil etmək olar. Lakin humanitar fənlərin tədrisi prosesində təşkil olunan didaktik oyunlar şagirdlərə həm humanitar sahədə, həm təbiət elmləri, həm də dəqiq elmlər sahəsində müvafiq biliklər qazandırır. Başqa sözlə desək, didaktik oyunlar şagirdlərə həm ümumi, həm də xüsusi biliklər qazandırmaya kömək edir. Çünki belə oyunlarda sistem halında verilən didaktik biliklər şagirdlərin yaradıcı fəallığını artırmış olur. İbtidai sinif müəllimlərinin didaktik oyunların təşkili onların kompetensiya imkanlarını artırır. Nəticədə şagirdlər elmi biliklərin əsaslarına yiyələnməklə yanaşı, onlar bir sıra bədii yaradıcılıq qabiliyyətləri əldə edə bilirlər. Burada ibtidai sinif müəllimlərinin şagirdlərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətləri ilə bağlı nəzəri və praktik cəhətdən hazırlığa malik olmaları əsas şərtlərdən hesab olunur. Bu mənada onlar oyun vasitəsilə uşaqların qabiliyyətlərini öyrənərək inkişafına nail olurlar.

Oyun uşaqların öz potensiallarını ortaya qoyan əsas fəaliyyətdir. Froebel: "Uşaq oyunları həyatın özəyidir. Bütün insanlar orada inkişaf edir, böyüyür və formalaşır. İnsanın ən gözəl və ən müsbət qabiliyyətləri ora qalxır", – deyir [1, s.38]. Winnikotta görə, istər uşaq olsun, istər böyüklər – fərq etməz, fərdlər, yalnız və yalnız oyun vasitəsilə yaradıcı ola bilər və bütün şəxsiyyətindən bu sahədə istifadə edə bilər [2, s.306]. Bu o deməkdir ki, şagirdlərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətləri oyun prosesində aşkara çıxır.

Ümumiyyətlə desək, insanın qabiliyyətləri bilik, bacarıq və vərdislərə nisbətə imkan kimi çıxış edir. Hər hansı bir fəaliyyət prosesində aşkara çıxan yaradıcı bacarıqlar həmin fəaliyyətin yalnız müvəffəqiyyətli icrası zamanı özünü göstərir. Kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcı fəaliyyətlərinin reallığını təmin edən bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmə dinamikası özünü göstər-

diyi təqdirdə bədii yaradıcılıq qabiliyyətləri üzə çıxara bilər.

Qabiliyyətlər hər bir insana, o cümlədən kiçikyaşlı məktəblilərə məxsus olan psixoloji xüsusiyyətlərdən biridir. Hansı ki, kiçikyaşlı məktəblilərdə mövcud olan bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılması üçün onların hər hansı bir yaradıcı mühitə düşmələri lazım gəlir. İbtidai siniflərdə elə uşaqlar olur ki, onların bir qisminin musiqi qabiliyyətləri, digər bir qisminin bədii qabiliyyətləri, başqa bir qisminin təsviri incəsənət qabiliyyətləri olur. Şübhəsiz, Azərbaycan dili dərslərində belə şagirdlərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılmasına zəmin yaranır, musiqi dərslərində şagirdlərin musiqi qabiliyyətləri üzə çıxır, təsviri incəsənət dərslərində isə bir qisim uşaqlarda təsviri incəsənət qabiliyyətləri aşkar olunur. Lakin didaktik oyunların təşkili zamanı kiçikyaşlı məktəblilərdə həm musiqi qabiliyyətləri, həm bədii qabiliyyətlər, həm də təsviri incəsənət qabiliyyətləri ilə yanaşı, rəqs qabiliyyətləri, fiziki idman qabiliyyətləri və digər spesifik bədii yaradıcılıqla bağlı olan qabiliyyətlər aşkara çıxmış olur.

Uşaqlarda aşkar edilmiş musiqi qabiliyyəti heç də onun mütləq musiqiçi olacağına təminat vermir. Uşağın musiqiçi olması üçün o xüsusi təlim keçməlidir, müəllimlə uşaq təkidlə çalışmalıdır, uşağın yaxşı musiqi duyumu, musiqi aləti, notları və bir çox başqa amillər olmalıdır, çünki bu amillər olmasa, qabiliyyət çiçəklənmədən sollar, inkişaf etməmiş sönər. Ona görə ibtidai sinif şagirdləri üçün hazırlanaraq istifadə olunan didaktik oyunlar zamanı onlara açılan bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin növlər üzrə təcəssüm olunması vəziyyətlərini məqsədyönlü şəkildə izləmək lazım gəlir. Məhz belə olan təqdirdə kiçikyaşlı məktəblilərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılmasına, inkişaf etdirilməsinə və formalaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Ona görə ailədə uşaqların təbii imkanlarını aşkara çıxarmaq üçün onları uzun müddət müşahidə etmək lazım gəlir. Müşahidələr zamanı çalışmaq lazımdır ki, uşaqlarda anomaliyalar mövcud olmasın. Başqa sözlə desək, uşaqların

bədii yaradıcılığa cəlb edilməsi zamanı çalışmaq lazımdır ki, anomaliyalı uşaqlardan imtina olunsun. Məhz belə olduğu halda, uşaqların təbii imkanlarını daha tez və daha dəqiq aşkara çıxarmaq mümkün olur. Uşaqların təbii imkanlara yiyələndirilməsi, ilk növbədə, onların qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılması ilə şərtlənir. Bir sıra fizioloji ədəbiyyatda qabiliyyətlər təbii imkanlar kimi təqdim olunur.

Qabiliyyətlərin irsi olması ilə bağlı həm fizioloqların, həm psixoloqların bir sıra spesifik yanaşmaları vardır. Yalnız onların hansı qabiliyyətlərin irsi keyfiyyətlər kimi anadangəlmə olduğu qənaətinə gəlmişlər. Psixoloqlar qabiliyyətlərin hər hansı mühitdə aşkara çıxarılması və həmin mühitin sosial-psixoloji imkanlarına uyğun olaraq inkişaf etdirilməsini zəruri sayırlar. Qabiliyyətlər inkişaf edərək istedad kimi özünü göstərir. Lakin bu istedad elementləri müəyyən şəraitdə cilalanmalıdır. Həmin istedad rüşeymləri lap kiçik yaşdan özünü bürüzə versə belə, bu elementlərin ərsəyə yetirilməsindən ötrü ona planlı və mütəşəkkil təsir göstərilməlidir. Baxlar ailəsindəki 60-a qədər musiqiçidən 20-si görkəmli musiqiçi olmuşdur.

Bendanın skripkaçılar ailəsində doqquz, Motsartın ailəsində beş, Qaydanın ailəsində isə iki məşhur musiqiçi olmuşdur [3, s. 9]. Deməli, didaktik oyunların təşkili zamanı kiçikyaşlı məktəblilərin bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərini aşkara çıxartmaq üçün məqsədyönlü, planlı, mütəşəkkil işlər apararkən onlardakı bu qabiliyyətin irsi olduğunu və yaxud sonradan qazanılma olduğunu düzgün müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Ona görə ki, uşaqların birində məlahətli səs, yəni vokal qabiliyyətləri, digərlərində instrumental ifaçılıq, təsviri incəsənət, rəqs etmək, aktyorluq kimi qabiliyyətlər özünü bu və ya digər dərəcədə göstərir. Məhz ona görə belə uşaqları ibtidai siniflərdən başlayaraq aşkara çıxarmaq daha məqsədəuyğundur.

Bizim tövsiyə etdiyimiz süjetli – rollu oyunların təşkili zamanı da oyunun mövzusunə uyğun olaraq uşaqlara rollar verilir və mövzunun süjetinə uyğun olaraq şagirdlər öz rollarını ifa edirlər. Yaxud musiqili - didaktik oyunların təşkili zamanı musiqi qabiliyyətləri olan şagirdlər seçilir və didaktik oyunun xarakterinə uyğun olaraq onlara vokal nümunələrini ifa etmək, instrumental musiqi alətlərində çalmaq, xorla

mahnı oxumaq, fərdi və kütləvi rəqsləri öyrənmək, muğam nümunələrini zümzümə etmək bacarıqları aşılır. Ona görə də belə didaktik oyunların təşkili prosesində şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılmasına zəruri ehtiyac duyulur. Çünki belə yaradıcı qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi və formalaşdırılması onların istedad səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi-nə kömək etmiş olur.

Psixoloji ədəbiyyatı nəzərdən keçirdikdə müasir psixologiyanın aktual problemləri içərisində istedad problemi xüsusi yer tutur. Psixoloqlar bunu, hər şeydən əvvəl, onunla bağlı hesab edirlər ki, qabiliyyətlərin fəaliyyət prosesində qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili təkcə elmi-nəzəri məsələ olaraq qalmır. Onun mühüm praktik əhəmiyyəti də vardır. Təcrübə göstərir ki, insanın hər hansı bir fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə icra etməsi üçün təkcə bir qabiliyyət deyil, bir neçə qabiliyyət iştirak edir. Bu baxımdan qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan özünəməxsus birliyi istedad adlanır [4, s. 418]. İbtidai sinif müəllimləri didaktik oyunları təşkil edərkən, ilk növbədə, şagirdləri qabiliyyətlərinə görə seçməlidirlər. Çünki psixoloqların qeyd etdikləri kimi, hər bir insanın anadangəlmə qabiliyyətləri olur. Lakin insanların bir qisminə ümumi qabiliyyətlər, digərində isə xüsusi qabiliyyətlər özünü bürüzə verir.

Ümumi qabiliyyətlərə insanın müxtəlif fəaliyyət növlərinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan qabiliyyətləri aid edirlər. Nitq qabiliyyəti, əqli qabiliyyətlər, hafizə, müşahidəçilik və s. qabiliyyətləri ümumi qabiliyyətlərə aid etmək olar. Məsələn, müşahidəçilik qabiliyyətini şagird, müəllim, yazıçı, rəssam, kəşfiyyatçı, alim və başqa fəaliyyət növlərini həyata keçirən insanlar üçün ümumi qabiliyyət hesab etmək olar [4, s. 426-427]. Professor Əbdül Əlizadə qeyd edir ki, ümumi qabiliyyətlər psixi proseslər, ilkin mərhələdə ali-psixi proseslər əsasında aşkar olunursa, onu formalaşdırmaq lazım gəlir.

Ümumi qabiliyyətlər dedikdə bir sıra fəaliyyət sahələrində iştirak edən, onların bu və ya digər dərəcədə müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan qabiliyyətlər nəzərdə tutulur. Ümumi qabiliyyətlər psixi proseslər, birinci növbədə, ali-psixi proseslər əsasında formalaşır. Qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül və s. fəaliyyət

prosesində funksional cəhətdən inkişaf edərək müvafiq qabiliyyətlərə çevrilir [4, səh. 424]. Məsələn, didaktik oyunların təşkili üçün seçilən şagirdlər içərisində elələri olur ki, onlar yaxşı poetik nümunələri əzbərləyir, estetik zövq imkanları üzrə təqdim edə bilirlər. Yəni onlarda şeir demək qabiliyyətləri vardır. Yaxud didaktik oyunların iştirakçılarından bir qismi xalq rəqsləri ifa etməyə maraq göstərir. Məlum olur ki, belə uşaqlarda bir sıra rəqsləri ifa etmək üçün ümumi qabiliyyətlər vardır. Digər bir qismi ərəb və hind rəqslərinin ifasına maraq göstərir. Çünki, onların belə qabiliyyətləri ümumi qabiliyyətlər kimi dəyərləndirilir.

Xüsusi qabiliyyətlər isə yalnız müəyyən fəaliyyət növünün müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan qabiliyyətlərə deyilir. Lüğət ehtiyatı və ifadəli dil, söz assosiasiyaların zənginliyi, ədəbi yaradıcılıq qabiliyyəti perspektivi qiymətləndirmə və rəngləri fərqləndirmə həssaslığı; təsviri fəaliyyət; məkan qavrayışı və təsəvvürləri, texniki yaradıcılıq; didaktik qabiliyyətlər və s. pedaqoji fəaliyyət üçün xüsusi qabiliyyətlərdir [5, s. 425]. Hansı ki, bu qabiliyyətlərin hər birini didaktik oyunların təşkili zamanı inkişaf etdirib formalaşdırmaq lazım gəlir. İstər ümumi qabiliyyətləri, istərsə də xüsusi qabiliyyətləri formalaşdırmadan onların səmərəsini görmək istənilən səviyyədə olmur.

Həyatı faktlardan məlum olduğu kimi, hər hansı bir fəaliyyətin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün insanda qabiliyyətlərin həm ümumi, həm də xüsusi növlərinin formalaşması zəruridir. Əksər tədqiqatçıların fikrincə, ümumi və xüsusi qabiliyyətlər bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etmir. Onlar birgə mövcud olmaqla bir-birini tamamlayır, fəaliyyətin müvəffəqiyyətini təmin edir. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə isə ümumi qabiliyyətlər xüsusi qabiliyyətlərin inkişafı üçün baza rolunu oynayır. Xüsusi qabiliyyətlər alimlərin fikrincə, "ancaq və ancaq bir yolla - ümumi qabiliyyətlərin fəaliyyət prosesində xüsusi qabiliyyətlərə modifikasiya yolu ilə" əmələ gəlir [5, s. 427]. Deməli, xüsusi və ümumi qabiliyyətlərin formalaşdırılması həm də uşaqların istedadlılıq və talantlıq səviyyəsinin müəyyənəşdirilməsinə kömək etmiş olur. Ona görə ki, istər istedad, istərsə də talant qabiliyyətlərin inkişaf etmiş səviyyəsi hesab olunur.

Talant qabiliyyətlərin elə birliyidir ki, o, insana hər hansı bir mürəkkəb fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə, müstəqil və orijinal şəkildə yerinə yetirmək imkanı verir. Talant qabiliyyətlərin yaradıcılıq nailiyyətləri əldə etmək üçün fəaliyyətin daha müvəffəqiyyətli icrasının təmin olunması kimi başa düşülür [5, s. 428]. Bəzi ədəbiyyatlarda göstərilir ki, qabiliyyətlərin yüksək mərhələsi talantın səviyyəsi ilə müəyyənəşir. Yəni musiqili-didaktik oyunlarda iştirak edən şagirdlərdən biri həm mahnı oxuyur, həm rəqs edir, həm instrumental ifadə fərqlənir, həm nitq mədəniyyəti ilə özünü göstərir, həm də kütləvi səhnələrdə öz məharəti ilə seçilsə, deməli, belə uşaqların qabiliyyətlərinin yüksək inkişaf pilləsi talantlılıqla ifadə olunur. Lakin qabiliyyətlərin yüksək inkişaf pilləsi talantla məhdudlaşmır. Bəzi adamlar öz istedadlarının yüksək səviyyəsi ilə də fərqlənirlər, onların yaradıcı nailiyyətləri cəmiyyətin həyatında, mədəniyyətin inkişafında tam bir dövrü, epoxanı əhatə edir. İnsanda qabiliyyətin bu cür inkişaf səviyyəsi dahilik adlanır. Dahilik şəxsiyyətin elə bir ali yaradıcılıq səviyyəsidir ki, həmin səviyyəyə yüksələn insan cəmiyyətin həyatında ağılagəlməz dərəcədə yüksək rol oynayır. Dahi insan, obrazlı şəkildə demiş olsa, öz fəaliyyəti sahəsində yeni dövr yaradır. Dahi üçün fəvqəladə yaradıcı məhsuldarlıq, keçmişin mədəni miraslarına yiyələnmək və bununla yanaşı, köhnəlmiş norma və ənənələri aradan qaldırmaq xarakterik haldır. Dahi şəxsiyyət öz yaradıcı fəaliyyəti ilə cəmiyyətin progressiv inkişafına təsir göstərir [4, s. 429].

Bütün bunlar onu göstərir ki, didaktik oyunların təşkili zamanı müəyyən olunmuş xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, didaktik oyunlara yaradıcı yanaşaraq, şagirdlərin istedadlılıq səviyyəsini göz önünə gətirərək kiçikyaşlı məktəblilərin bədii qabiliyyətlərini aşkara çıxarmaq və günün səviyyəsində təşkil etmək olar.

Problemin aktuallığı. Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil islahatlarına dair direktiv sənədlərdə Milli kurikulum üzrə təlim prosesində mövzulara uyğun didaktik oyunların təşkili aktual hesab olunur.

Problemin elmi yeniliyi. İbtidai siniflərin təlim-tərbiyə prosesi üçün didaktik oyunların təşkilinə xidmət edən üsullar göstərilmişdir. Bu xüsusda ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiyalara əsaslanması, didaktik oyunların təşkili, didaktik oyunların növlərinin yeniləşdirilməsi və modernləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən işlər də öz əksini tapmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Orta ümum-təhsil məktəblərində didaktik oyunların növlərindən istifadə edərək istedadlı şagirdlərin üzə çıxarılması,

bu istiqamətdə onların bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına nail olmaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Kelime Erdal, Gültekin Erdal Çocuk oyunlarında yaratıcılık. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: XVII, Sayı: 1, -2003
2. Abdullah Ayaydin Çocuk gelişiminde bir oyun olarak sanat ve resim. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Yaz-2011 Cilt:10 Sayı:37
3. Sadıqov, F.B. Uşaqların bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işinin elmi-pedaqoji əsasları -Bakı: ADPU-nin nəşriyyatı,-1994. -221 s
4. Seyidov, S.İ. M.Ə. Həməzəyev. Psixologiya: Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik. -Bakı: Nurlan -2007. -600 səh.
5. Bayramov, Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik -Bakı: Çinar-Çap -2002. -376 s.

E mail: shahla.suleymanova@bk.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls. dok., dos. L.Z. Allahverdiyeva*

ped.ü.fəls. dok. T.H. Hüseynova

Redaksiyaya daxil olub: 21.11.2021.